

Lab (Laləzar) Əlizadə⁴⁹
NİZAMİ “XƏMSƏ”SİNDƏ MEMARLIQ DÜŞÜNCƏLƏRİNİN
POETİK İNİKASI

Orta əsrlər dünyası intibahı mədəniyyəti və ədəbiyyatı tarixində xüsusi məqam tutan dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin ədəbi irsi dünyəvi və dini-ürfani elmlər, o cümlədən tarixi hadisə və məşhur şəxsiyyətlər haqqında, zamanı üçün mötəbər peşə sahibləri barəsində dəyərli məlumatlar, ensiklopedik biliklərlə zəngindir. Bəlli olduğu kimi, həyatı boyu bəşər nəslinin xoşbəxt, fəravan yaşaması üçün ədalətli cəmiyyət arzusunu, humanist hökmdar düşüncəsini təbliğ və tərənnüm edən mütəfəkkir şair real aləmdə görə bilmədiklərini xəyali, utopik dünya timsalında təsvir etmiş, ideallaşdırmışdır. Özüneqədərki mövcud yazılı mənbələri, şifahi şəkildə yaşayan folklor nümunələrini yaradıcı şəkildə mənimsəyən söz ustası özündən sonra mükəmməl irs qoymağa müvəffəq olmuşdur.

Digər orta əsrlər klassik poeziya nümayəndələri kimi Nizami Gəncəvi də özünün elmi, fəlsəfi görüşlərini, sosial baxışlarını, bütövlükdə yaradılış, kainat haqqında fəlsəfi mülahizələrini bədii-estetik təsvirlərdə inikas etdirmişdir. Dahi şair dünya ədəbiyyatı, o cümlədən klassik Şərq poeziyası üçün ənənəvi olan poetik fiqurlardan, simvol-rəmzlərdən, gizli, mətnaltı ifadələrdən, məcaz-metafora arsenalından məharətlə yararlanmışdır. Bəzən bunlara hakim dairələrdən qorunmaq üçün, bəzən isə sırf poetik anlamda inikas vasitəsi kimi müraciət etmişdir. “Xəmsə”də müxtəlif sahələrə aid peşə-sənət leksikasına, o cümlədən memarlıq və inşaat terminologiyasına bədii ifadə vasitəsi kimi müraciət edildiyinin şahidi olur.

Filosof şair, dahi Nizami Gəncəvi dünyanın, kainatın cazibə qüvvəsi üzərində nizamlanmasını bədii dilin imkanlarından istifadə edərək “eşq” simvolu ilə təsvir edir. O, “Xosrov və Şirin” poemasında bunu aşağıdakı şəkildə obrazlaşdırır:

Təbiətin cəzb etməkdən başqa işi yoxdur,
Ağıllı adamlar bu cazibəni eşq adlandırırlar⁵⁰ (2, s. 50).

Dahi mütəfəkkir söz sənətinin də bu nizamda vətəndaşlıq hüququ qazanmasından ötrü ilahi istedadla yanaşı, elmi potensiala yiyələnməyi də vacib sayır, böyük elmi təfəkkürə, dərin bədii düşüncəyə malik olmağın labüdlüyünü qeyd edir. Alim şair şeirdə olduğu kimi hər bir sənət sahəsində də elmə dayanmağın əhəmiyyətini həm nəzəri, həm də praktik yöndən açıqlayır. “Süst binalar tez də uçulub dağılar”, - deyən Nizami memarlıq və tikinti işində də bir peşəkar kimi sənətkarlara doğru və düzgün istiqamət verir. “İskəndərnamə”də oxuyuruq:

O, evin dörd divarı möhkəm olmaz ki,
Əsası əvvəldən düzgün qoyulmamışdır (5, s.612).

Verilən nümunədə şair memarlıq və inşaat işində təməlin düzgün atılmamasının, bünövrənin möhkəm qoyulmamasının bütün tikilini təhlükə qarşısında qoya biləcəyini anladırsa, əslində, bunu bütün sənət növlərinə aid edir. Eləcə də “təməl” simvolu ilə bədii əsərlərin poetikasına, şeir sənəti üçün vacib olan nəzəri bazaya işarə edir. Şeirində də poeziya qanunlarına, həmçinin dərin ictimai, elmi əsaslara dayanmasının labüdlüyünü xatırladır.

Xatırladaq ki, Nizami ədəbi məktəbinin layiqli yetirmələrindən olan Məhəmməd Füzulinin də bu xüsusda gözəl kəlamı vardır. Alim-şair Füzuli türkcə “Divan”ının dibacəsində yazır: “Elmsiz şeir əsası yox divar olur və əsassız divar gəyətdə bətibar olur” (7, s. 43).

Gətirdiyimiz nümunələrdə memarlıq, tikinti-inşaat işində başlıca məsələ olan bünövrə, təməl anlayışı obrazlı şəkildə desək, şeir-poeziya sənətinə də, onun poetika qanunlarına şamil edilir. Məhz Nizami kimi söz ustalarının əbədiyaşar sənətkar olaraq tarixlərdə qalmalarının səbəbi də onların elmi biliklərə, geniş mütlaliyəyə və zəngin məlumatlara vəqif olmalarına söykənir.

“İskəndərnamə”dən başqa bir nümunəyə nəzər salaq:
İstər xaraba, istər abad, heç bir kənddə
Bünövrəni əbədi qoymamışlar (3, s. 152).

Burada da şair ilkin elmi-nəzəri bazanın möhkəmliyi kimi, sonradan əldə olunan biliyin də zəruri olduğunu göstərir. Hər bir yeni nəslin də özündən əvvəlki nəslin əldə etdiyi nailiyyətlərə qatqı qatmalı olduğunu bildirir.

Bu məqama qədər biz “təməl”, “özül”, “bünövrə” kimi bəzi memarlıq və inşaat terminlərinin Nizami əsərlərində obrazlı ifadəsinə diqqət yetirmiş olduq. Deməli ki, bu yazımızda məqsədimiz Nizami bədii təfəkküründə xüsusi cizgilərlə inikas tapan memarlıq, tikinti və bu sahələrlə bağlı peşə sahibləri haqqında diqqəti çəkən örnəklərə, obrazlı təsvir və tərənnüm ədəbiyyatşünaslıq mövqeyindən yanaşmadır. Bu baxımdan şairin “Xəmsə”sinə daxil olan poemalarından mövzumuzla bağlı səciyyəvi nümunələri diqqət mərkəzinə çəkməyə çalışacağıq. Belə ki, Nizami “Xəmsə”sində memarlıq-şəhərsalma prinsipləri məcazi-metaforik fiqurlarda, eləcə də epik səhnələrdə, mövzu, süjet axarında bədii qəhrəmanların xarakterlərinin təqdimində rəngarəng poetik çalarlarda təcəssüm edir.

Məsələn, “Xosrov və Şirin”də şairin memar və memarlıq haqqına düşüncələri yüksək poetik təsvirlərlə canlandırılır, Fərhad həm mühəndis, həm rəssam, həm heykəltəraş, həm memar, həm dənəqqaşdır. O, iş zamanı maneçilik törədən qranit qayanı yararaq Şirin qəsrinə süd arxı çəkir. Burada həm fədakar aşiq, həm əməkçi insanın istedad və qabiliyyəti, həm də bu sənətlə bağlı məlumatların şahidi olur. Müəllifə görə bu dünyada əbədi olan bir şey yoxdur, hər şey müvəqqəti və keçicidir. İnsandan əbədi yadigar qalan sənət əsərləri, yaxşılıq və xeyirxahlıqdır.

⁴⁹ AMİU, filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent, elizade.lalezar@mail.ru

⁵⁰ Məqalə multidissiplinar araşdırma ilə məşğul olan oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulduğundan Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sindən verilən nümunələr filoloji və ya poetik tərcümələrdən seçilmişdir.

“İskəndərnamə”də ideal şəhərin poetik tərənnümünü görürük. Şairin arzuladığı xəyali xoşbəxtlər diyarı, əməli-saleh insanların yaşadığı əfsanəvi Günəş şəhərinin təqdimi də humanizm mövqeyindən diqqəti çəkir. Əsərdə yaşayış məskəninin salınması zamanı təbiət memarlığı, iqlim şəraiti, landşaft, ətraf mühitin ekologiyasının insanların yaşam şəraitinə təsiri belə çatdırılır.

Su ilə, əkinlə tapmışdı ziynət.

Hasarsız, divarsız bağlardı hər yan.(6, s. 178)

Yaxud,

Cənnəttək, neməti bol-bol, firavan

Bir şəhər gördülər onlar uzaqdan. (6, s. 178)

Nizami əsərlərində tək-cə peyzaj xatirinə memarlıq nümunələrinin, şəhərsalma elementlərinin təsvirini verməklə kifayətlənmir. O bir filosof kimi predmetə fəlsəfi yanaşmağı da bacarır. Onun yaradıcılığında inşaat sahəsinə aid olan terminlər obraz kimi də işlənir, insan və ya kainatla bağlı anlam kəsb edir. Məsələn:

Əvvəldən möhkəm bir təməl qoydum

Ki, o evin divarları möhkəm olsun(5, s. 58), - deyən şair öz sənətinə də bir inşaat nümunəsi timsalında baxır.

Memarlıq işinə aid belə bilgi və məlumatların bir şair qələmində yeni biçimdə təcəssüm tapması Nizaminin sözlü çoxmənalılığından istifadə imkanlarını ortaya qoyur. Görkəmli memar Nəriman Əliyev bu xüsusda yazırdı ki, Nizaminin memarlıq haqqında fikirləri memarlığın nəzəri və təcrübi sahələrindən söz açır. Onun düşüncələri ibtidai, bəsit anlayış, yaxud şair duyğuları üzərində deyil, yüksək dərəcəli professional konsepsiya səviyyəsində dərk edilir. (Bax: 8, s. 55)

Şairin fikrincə, memarlıq ilk növbədə cəmiyyətin maddi vəziyyətindən asılı olan nəticədir. Bəli, böyük memarlıq əsərlərinin yaranması üçün birinci və vacib şərt insanların firavan yaşaması, onların yüksək maddi rifahının yaxşı olmasıdır. Çünki gözəl memarlıq ilə səfalət bir yerə sığmayan həqiqətlərdir. Gözəl binalar, nəfis bəzədilmiş mənzillər insanların mədəniyyət səviyyəsindən, yəni kütlənin zəngin mənəviyyatından xəbər verir. Mənəvi zənginliyin özünün də maddi imkanlar ilə sıx bağlılığı var.

Məsələn, “Ənuşirəvanla vəzirin əhvalatı”nda alleqorik planda abadlıq və xarabalıq haqqında məlumat verilir. Bu əhvalatda şair bayquşların söhbətini təqdim etməklə belə bir qənaətə gəlir ki, hər hansı bir ölkənin, şəhərin başçısı öz məmləkətindən, sakinlərinin güzaranından xəbərdar olmazsa, həmin yerdə söküntü-dağıntı baş alıb gedər. Bu hekayətdə “xarabalıq” ifadəsi bir məcaz kimi də işlənmiş və “düşmən qəlbi”nə təşbeh edilmişdir:

Ovlaq həndəvərində baxdı, birdən nə gördü:

Düşmənin qəlbi kimi boş bir viranə gördü. (1, s. 98)

Əməkdar memar Nəriman Əliyev “Nizami Gəncəvinin memarlıq düşüncələri” adlı tədqiqatında haqlı olaraq şairin yaşayış məskəninin – şəhər və kəndlərin abadlığını bir sosioloji problem kimi qaldırdığını göstərir (Bax: 8, s. 19). Bu, Nizami estetik təkəkkürünə tamamilə uyğun bir yanaşmadır.

Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan poemalarında ayrı-ayrı memar obrazlarının timsalında bu sənət haqqında düşüncələrini müxtəlif bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edərək təqdim edir. Məsələn, şair “Xosrov və Şirin” poemasının müsbət qəhrəmanı olan Fərhadı qarşı böyük simpatiyasını aşağıdakı şəkildə çatdırır:

Sənəti ilə qızılqülə rəng vurur,

Dəmirlə daşda Çin naxışı qazar.

Sənətinə görə bütün Rum onun əlini öpər.

Külünlə qraiti muma döndərər. (2, s.176).

Yaxud “Həft peykər”də mahir sənətkar Simnar haqqında deyir:

Simnar Nemanın yanına gələndən sonra

Onun (Simnara) rəğbəti birə yeddi qat artdı.

... O, qəsrin (tikintisi üçün) lazım olan alətləri

Lazımı qaydada düzəltdilər.

... O, həmin binanın üstündə beş il çalışdı

Gül və daşdan gümüş (kimi) bir qəsr tikdi. (4, s. 54)

Bu nümunələrdə bizim diqqətimizi cəlb edən bina tikintilərində istifadə edilən dekor, memarlıqda işlədilən alətlər, inşaat materialları, planlaşdırma haqqında bilgilərin təşbeh, müqayisə, istiarə və s. vasitəsi ilə yüksək poetik dildə təqdim tərzidir. Şairin inşaat prosesini təsvir etməsi də diqqətəlayiqdir. Nizami yol üzərində maneə törədən qranit qayanı yarıb oradan iki ağaclıq məsafədən Şirin qəsrinə qədər süd arxı çəkən Fərhadın şövqlə gördüyü işi belə təsvir və tərənnüm edir:

Külünlə qayanın üzünü didirdi,

Daşdan söyüd kimi nov yonurdu.

Qoyunların otlağından qəsrin qapısınadək

İkiüzlü daşları daş-daşa çatdı. (2, s. 179)

Bütün bu bədii təsvirlərdən müəllifin tikinti-inşaat materiallarından xəbərdar olduğu görünür. Belə ki, məndə işlənən “ikiüzlü daş” ifadəsi sırf inşaat terminidir.

Şairin Fərhadın gördüyü işi mübaliğəli təsvir etməsi də diqqəti çəkir. O iş prosesini belə təsvir edir. Daşyonan bir ayda sal qayaların arasından yaylaqlardan Şirinin qəsrinə kimi süd kəməri çəkdi. Daşdan elə bir arx düzəltdi ki, daşların arasından bir tük belə keçməzdi. İş sona yetdikdə elə bir hovuz düzəltdi ki, Kövsər hovuzu onun əlini öpürdü.

Bu məqamda şairin istifadə etdiyi təşbeh də maraqlıdır. Müəllif Fərhadın böyük istedad sahibi olduğunu təəssüfləndirən ədəbkar onu məşhur rəssam Mani ilə müqayisə edir:

Şirinin surətini küllünlə o daşın üzərinə
(Mani) “Ərjəng”i çəkdiyi kimi həkk etdi. (2, s.188)

“Xəmsə”də Nizaminin memarlıq və inşaat işlərində, məskənsəlmədə, təbiət-iqlim faktorlarından xəbərdar olduğunu da görür. Məsələn:

O, yüksəklikdə yerləşmiş geniş bir yer tapdı
O, istidən, bürküdən və zərərdən təhlükəsiz idi. (4, s. 53)

Nizaminin təbiət memarlığı haqqında fikirləri ümumiləşdirərkən professor Nəriman Əliyevin “Nizaminin memarlıq düşüncələri” kitabından bir abzası diqqət yönəltmək istərdik. Alim yazır: “Nizaminin bu gün belə axıra kimi istifadə olunmayan bədii-estetik, fiziki-bioloji müddəaları qalmaqdadır. Onun ağac, su, relyef, ot, çiçək və meyvə komponentlərindən yaratdığı real səhnələr Azərbaycan milli təbiət memarlığının klassik qrammatikasıdır” (7, s. 46).

Müəllif daha sonra öz tədqiqatında Nizaminin bir yeni kəşfdən də bizə xəbər verdiyindən söz açır. Şair sarayların tikintisində, ulduz və planetlərin astronomik yerdəyişmələrində, uğurlu nisbətlərin əhəmiyyətindən, inşaat prosesində kəhəkşəndəki planetlərin yalnız uğurlu qarşılıqlı zamanında başlamağı simvolik tərzdə belə tövsiyə edir.

Uca göylərdən elə bir nisbət götürərəm
Ki, ondan şaha ziyan dəyməsin.
Torpəğin şənlik evində durduqca
Onun ulduzlardan heç bir qorxusu olmasın. (4, s 122)

Və ya

Yeddi gümbəzin yüksək bədii keyfiyyətlərindən danışarkən, insanın gələcək taleyinə planetlərin fəlsəfi-psixoloji cəhətdən təsirini özünəməxsus məntiqi düşüncə ilə aşağıdakı şəkildə obrazlaşdırır:

O hasarın içində yeddi gümbəz
Yeddi ulduzun təbiətinə (uyğun) tikilmişdi.
Ulduzşünas (Şidə) hər gümbəzin rəngini
Öz ulduzunun mənasına münasib etmişdi.
...Yeddi ulduz təbiətli yeddi gümbəz
Bu sifətlə öz gövdələrini ucaltmışdı.
... Qızların hər biri rənginə və rəyinə görə
Yeddi gümbəzdən birini özünə yer seçmişdi.
Evin mükəlləfiyyətinin döşəməyədək onlar
Öz gümbəzləri ilə həmrəh olmuşdilər. (4, s. 125-126)

Nizamişünas Əzizəğa Nəcəfzadə də “Xəvərnəq qəsr: tarix və bədii həqiqət” adlı tədqiqatında “Həft peykər” poeməsindən gətirdiyi digər bir nümunə əsasında dahi şairin memarlıq-inşaat sahəsində dərin bilgilərinin əhatəli olduğunu bir daha təsdiqləyir. Alim yazır: “Nizami Gəncəvi Xəvərnəq qəsrinin tikilmə texnologiyası haqqında da məlumat verir. Məsələn, onun üst tərəfdən hansı maddə ilə suvaq edilməsini dəqiqliyi ilə belə göstərmişdir:

Südlə, sirüşümlə⁵¹ edilmiş suvaq,
Baxanı əks edir güzgülər sayaq. (9, s. 13)

Mətləbdən uzaqlaşmadan bildirək ki, “Xəmsə”də şəhərlərin təsvirində qarşılaşdığımız bədii lövhələr bir tərəfdən şairin qəlbini ehtizazını, vətəndaş mövqeyini, digər tərəfdən də insan təkəllübünün, istedad və bacarığının hədudsuzluğunu nümayiş etdirir. Tikilən binalar, saraylar, salınan yaşayış məskənləri, bağ-bağat, nəbatat, bunlara vurulan bəzəklər, zərif naxışlar, rəssam-xəttat əməyi, çəkilən müxtəlif kommunikasiya vasitələri real-həyatı proseslərdən xəbər verir. Lakin bütün bu gözəlliklərin dağıdıcı müharibələr nəticəsində tar-mar olması, insan faciələrinə gətirib çıxarması mütəfəkkir şairi çox kədərləndirir. Bunun müqabilində şair “İqbalnamə”də oxucusunu təzadlı şəkildə xəyali, xoşbəxtlər ölkəsinə aparır. Bu humanist fikirlər müxtəlif məcazi-metaforik fiqurlar, simol-istifadələr, yeri gələndə sarkazm və eyhamlı ifadələrlə dilə gətirilir:

Dönüb bir şəhərə gəldi şah ordan,
Axtarıb tapmadı orda bir insan.
Bir yol töhfəsidək böyük hökəmrən
Göstərdi qoşuna şəhri uzaqdan.
Hasarsız, divarsız bağlardan hər yan,
Bol-bol sürü vardı, yoxdu bir çoban.
O axar-baxarlı yerdən keçdilər.
Cənnətək, neməti bol-bol, firavan.

⁵¹Sürüşüm – yumurta sarısından düzəldilmiş yapışqan maddə (izah Əzizəğa Nəcəfzadəyə aiddir).

Bir şəhər gördülər onlar uzaqdan,
Gəlib darvazaya çatdı İskəndər.
Gördü ki, qapıdan yoxdur bir əsər.
Gördü çox bəzəkli, dolu dükanlar,
Ancaq nə qapısı, nə qıfılı var.
Nəcib şəhər əhli onu görəntək
Çıxdı qarşısına təzim edərək.
Gətirdilər qəsrə bir mehman kimi,
Saray zinətliydi asiman kimi. (6, s. 178-179)

İnsanpərvər şairin arzuladığı xoşbəxtlər diyarın timsalında memarlıq, inşaat və şəhərsalma qanun-qaydaları barədə maraqlı detallarla qarşılaşırıq. Məlumdur ki, "İqbalnamə"də İskəndər Yəcuclər adı ilə təqdim olunan bədheybət, ziyanəvər məxluqların əzab-əziyyət verdikləri insanları zülmədən qorumaq, bələdən qurtarmaq üçün poladdan bir sədd ucaldır ki, onu həşrə qədərdən dağdan olmasın (5, s. 582).

Bu şəhər sakinlərinin düzgünlüyündən, əməli-salehliyindən xoşhallanan İskəndərin öz-özünə dediklərinə diqqət yetirək:

Elə bil dünyanı o pərvərdigar
Bu mərd insanlarçün etmiş bərqərar.
Bunlar şövkət vermiş aləmə, yəqin.
Sütunu bunlardır bütün aləmin.
Vəhşi adətlərə eyləyib nifrət,
Öyrənək bunlardan ayin, mərifət.
Bunları əzəldən görsəydim əgər,
Dünyanı bu qədər gəzməzdim hədər.
Tapardım özümə dağda bir kaha,
İbadət edərdim orda Allaha. (6, s. 182).

Bu şairənə həsbi-hal Nizami yaratdığı böyük fəth obrazının humanist baxışlarının ifadəsi olmaqla yanaşı, bizim təhlilimizin məqsədinə də müvafiq olub, memarlıq və şəhərsalma problemləri baxımından da səciyyəvi material verir. "Sütun" memarlıqda dayaq, etibarlı söykənc yeri anlamında işlənirsə, cəmiyyətin nəcib, əxlaqlı, düz, halal yaşayan insanların hesabına dünyanın bərqərar olmasına işarədir. Belələrinin niyyəti, əməlləri saf olduğu üçün onlar, həqiqətən də, bəşəriyyətin qorunmasında dayaq və mövcudatına səbəbdir.

Nəhayət, "sütun" bu şanlı, qüdrətli hökmdarın daxili nitqində digər bir obraz qismində səciyyələnir. İskəndər bütün idraki axtarırlarının son məqamının ilahi ədalət olduğunu etiraf edir. Bu baxımdan ilahi ədalət Nizaminin ideal qəhrəmanı İskəndərin axtarırlarının sütunu, ana xətti kimi təqdim olunur.

Təqdim olunan parçada İskəndər etiraf edir ki, bütün qazandıqlarının əvəzində, dünyanı fəth etməkdənsə, bir dağda kahaya sığınmış Allaha sitayiş etməyi arzulayır. "Kaha" isə dağda olduğundan bütün maddi nemətlərdən, dünyagirlikdən uzaq bir məkanı simvolizə edir. Çünki orada insan yalnız öz məni ilə, çirkablardan təmizlənməklə ruhani aləmə yollanır.

"Şərəfnamə"də İskəndərin qaibənə sədanın təsiri ilə duyulanmasından, seçim etməsindən söz açarkən Nizami təbiət memarlığının gözəl tablosunu çəkir. Biz bildiyimiz meyvələrin gözəlliyini, dadını, tamını, ətrini ekzodik şəkildə rəsm etdikcə şəhər və kəndlərin ekoloji baxımdan da insanların həyat tərzində əhəmiyyətli rolunu xatırladır. Amma bu, behişt gözəlliyinə bərabər təbiət lövhəsinin ardınca təzadlı bir təsvirlə qarşılaşırıq. İskəndərin fəthliyinin sona çatması yenə də təbiət alleqoriyasının dili ilə səsləndirilir. Şair deyir:

Dünyada hamıya iki qapı var.
Birindən girənlər birindən çıxar (6, s. 184).

Bu beytdə "qapı" ifadəsi də bir obrazdır. Onun vasitəsi ilə təbiət və insan arasında ruhi-mənəvi ünsiyyət, real aləm və fiziki ölümdən sonrakı ruhani dünya arasında bədii-estetik bağlılıq təqdim olunur. Dünyanın iki qapısına işarə ilə şair həyatla ölümlər arasındakı məqamı belə çatdırır:

Daha fəthlikdən əl çək, bəsdir, bəs!
Daha ilk mənzilə dönəsən gərək! (6, s. 184).

Göründüyü kimi, son səfərlərdən xəstə, yorğun halda qayıdan İskəndərə qeybdən sərv ağacı vasitəsi ilə göndərilən xəbərdə də biz inşaat termini ilə qarşılaşırıq. Qeybdən gələn xəbərdə: "İlk mənzilə doğru qayıt", - əmri səslənir. Bu əmrə "mənzil" ifadəsi də simvolik məna daşıyır. İlk mənzil dedikdə şair qəhrəmanının bu fani dünyaya düşməzdən öncə tutduğu məqama işarə edir.

Dahi şairin inşaat, memarlıq və ümumiyyətlə, tikinti haqqında görüşlərinin bədii inikasına dair "Xəmsə"dən seçdiyimiz nümunələr bizə onu söyləməyə imkan verir ki, ensiklopedik zəka sahibi olan Nizami bu elmin də sirlərinə dərinlənən vaqif olmuş, adını çəkdiyimiz poemalarında memarlıq və inşaatla dair peşə-sənət leksikasından da yüksək poetik istedadına söykənərək bədii təcəssüm elementi kimi faydalanmışdır.

Məqalə boyu "Xəmsə"dən təbiət memarlığının ən nadir təsvirlərinə, bəşər övladının zəkası ilə meydana çıxan quruculuq işlərinin nəticələrinin obrazlı inikasına aid nümunələr seçilmiş və poetika elmi baxımından təhlilə cəlb olunmuşdur. Həmçinin mütəfəkkir şairimiz Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında diqqət çəkən elmlər sırasında memarlıq, şəhərsalma və bununla üzvi

əlaqəli olan inşaat-tikinti, dizayn, rəsm, nəqqaşlıq, heykəltəraşlıq və digər müvafiq sənət-peşə sahələri ilə bağlı poetik təsvirlər, bədii lövhələr, lirik ovqata söykənən obrazlı təhkiyələr və deyimlər araşdırma predmeti qismində nəzərdən keçirilmişdir. Aparılan tədqiqat zamanı mərhum alim, memarlıq doktoru, professor Nəriman Əliyevin 2012-ci ildə Nizami Gəncəvinin 870 illiyi münasibətilə çap etdirdiyi "Nizami Gəncəvinin memarlıq düşüncələri" adlı nəfis tərtibli kitabından mötəbər istinad mənbəyi kimi istifadə olunmuşdur. Nəticə olaraq deyə bilərik ki, dahi şairimizin adlarını çəkdiyimiz elm və sənət sahələrinə dair bilgi və məlumatları yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan elmi-fəlsəfi mühakimələr şəklində, məcaz-metafora dili ilə yüksək poetik ifadəsini tapmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi, bədii tərcümə: S.Rüstəm, Bakı, Lider, 2004, 262 s.
2. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin, filoloji tərcümə: H.Məmmədova, Bakı, Elm, 1981, 374 s.
3. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun, filoloji tərcümə: M.Əlizadə, Bakı, Elm, 1981, 286 s.
4. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl, filoloji tərcümə: R.Əliyev, Bakı, Elm, 1983, 360 s.
5. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə, filoloji tərcümə: Q.Əliyev, V.Aslanov, Bakı, Elm, 1983, 650 s.
6. Nizami Gəncəvi. İqbalnamə, bədii tərcümə M.Rzaquluzadə, Bakı, Lider, 2004, 254 s.
7. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri, 5 cildə, I c., Tərt.edən və red.: H.Arashi, Bakı, Elm, 1958, 466 s.
8. Əliyev Nəriman. Nizami Gəncəvinin memarlıq düşüncələri, Bakı-Gəncə, VEK, 2012, 75 s.
9. Nəcəfzadə Əzizəğa. Xəvərnəq qəsr: tarix və bədii həqiqət, Bakı, Elm və təhsil, 2021, 92 s.

Açar sözlər: təməl, sütun, qapı, ikiüzlü daş, memar, daşyonan

Ключевые слова: фундамент, колонна, дверь, лицемерный камень, архитектор, каменщик

Key words: foundation, column, door, hypocritical stone, architect, bricklayer

ПОЭТИЧЕСКАЯ ОТОБРАЖЕНИЕ АРХИТЕКТУРНЫХ МЫСЛЕЙ В «ХАМСЕ» НИЗАМИ

Резюме

В статье проанализированы и исследованы с точки зрения поэтики привлекающие внимание в творчестве великого поэта мыслителя Низами Гянджеви такие науки как архитектура, градостроительство и связанные с ними строительство, дизайн, рисование, картина, скульптура, также другие области прикладного искусства. С этой целью рассмотрены поэтические описания, художественные фигуры, образные повествования опирающиеся на лирическое настроение и высказывания. Как известно, великий поэт глубоко знающий секреты многих наук, опираясь на свой высокий поэтический талант, использовал в своих поэмах профессионально-искусную лексику, как элемент художественного воплощения.

THE POETIC INCARNATION OF ARCHITECTURAL THOUGHTS IN NIZAMI'S "KHAMSA"

Summary

In the article poetic drawings, art boards, figurative descriptions and sayings based on lyrical mood about the sciences that attract attention in the works of the thinker and poet Nizami Ganjavi including architecture, urban planning and construction related with it, design, drawing, painting, sculpture and other relevant arts and crafts are drawn to parsing from the point of view of poetics and reviewed as a subject of research. It has been determined that the genius poet, who was deeply aware of the secrets of many sciences, used the lexicon of architecture and construction as an element of artistic embodiment in his poems, based on his high poetic talent.

Рәыçиф.ii.f.d., dos.Ə.Nəcəfzadə